

Odensvi kyrka

Omläggning av tak

Antikvarisk rapport

Odensvi prästgård 3:7
Odensvi socken
Köpings kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Odensvi kyrka

Omläggning av tak

Antikvarisk rapport

Odensvi prästgård 3:7
Odensvi socken
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2011

Omslagsfoto: Lanterninen under pågående arbete. Foto: Helén Sjökvist.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISBN: 978-91-7453-092-6

Tryck: Just Nu, Västerås 2011.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Historik Odensvi kyrka.....	5
Tidigare dokumenterade takarbeten på Odensvi kyrka	7
Takets status före omläggning	8
Genomförda arbeten 2010	10
Lanterninen och takhuven.....	10
Mariakapellet.....	14
Långhustaket och koret.....	15
Antikvarisk diskussion.....	23
Referenser.....	24
Otryckta källor.....	24
Litteratur.....	24
Tekniska och administrativa uppgifter	24

Figur 1. Undersökningsplatsens läge, markerat med en ring. Utdrag ur topografiska (gröna) kartan 11G 1b-1c. Skala 1:50000.

Inledning

Under 2010 påbörjades omläggningen av taket på Odensvi kyrka. På grund av förseningar färdigställdes arbetet först under våren 2011.

Tillstånd till arbetet gavs av Länsstyrelsen i Västmanlands län 2008-10-16 samt 2010-03-30, dnr 433-10088-08.

Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen har medverkat som antikvarier på uppdrag av Köpings kyrkliga samfällighet.

Bakgrund

Historik Odensvi kyrka

Odensvi kyrka har sitt ursprung i en medeltida kyrka, troligen från 1200-talet.¹ 14c analyser från 2009 visar på en grav som dateras till 1170 – 1275.² På 1300-talet byggdes kyrkan till med ett gravkor, enligt traditionen åt biskop Egislus.³ En sakristia tillkom med stor sannolikhet vid ungefär samma tid. År 1659 skadades kyrkan svårt i samband med en brand och hela yttertakets och större delen av interiören fick återuppbyggas.

År 1776 inträffade en än mer förödande brand, vilken innebar att stora delar av murverket blev förstört. Endast norra muren och gravkoret stod kvar i tillräckligt gott skick för att behålla. Gravkoret togs över av församlingen och omvandlades till sakristia och i övrigt uppfördes en ny kyrka med utgångspunkt från de rester som fanns kvar av den gamla kyrkan. Den nya kyrkan, vars byggmästare hette Anders Tidestrand, kom att bli högre och längre än den medeltida kyrkan men kom samtidigt att bli något smalare. Taket utfördes med en form av säteritak, avbrutet av ett lågt vertikalt parti (italian). Det lodräta avbrottet bildar ett mellanparti mellan takets nederdel och dess fortsättning efter avbrottet. Taket spånslogs och rödtjärades.

Kyrkans nyklassicistiska formspråk, med det brutna takfallet över långhuset, var kanske egentligen avsett för ett järnplåttak. Det var generellt sett vanligt att man ändå lade spån på landsbygdskyrkorna med anledning av att detta var ett betydligt billigare taktäckningsmaterial. I och med att man utvecklade bättre metoder för att valsa plåt under 1800-talet sjönk priserna på plåten och mot slutet av seklet ersattes många spåntak med järnplåt.

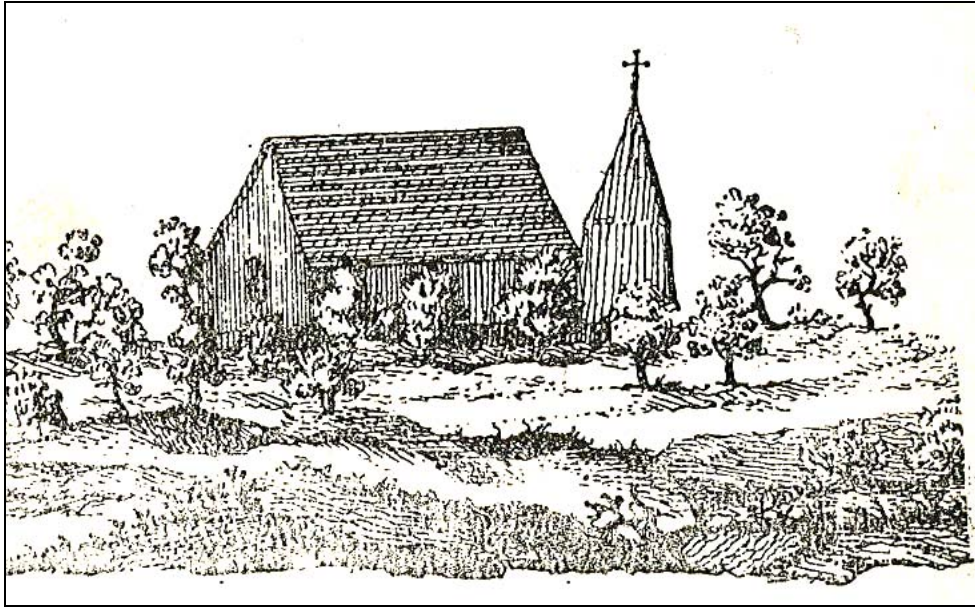
År 1885 genomfördes en renovering och i viss mån omgestaltning av kyrkans interiör.⁴ I samband med detta installerades två vedeldade kaminer i kyrkan, vilka 1893 kom att förses med två höga skorstenar på taket. Företeelsen kom att kritiserats hårt av sin samtid för att dessa gav ett intryck av en fabrik. Under 1949- 50 skedde en ny upprustning då bland annat bänkinredningen byttes och kyrkkaminerna ersattes med elektrisk uppvärmning. I samband med detta avlägsnades även skorstenarna från taket.

¹ Hammarskiöld 2004.

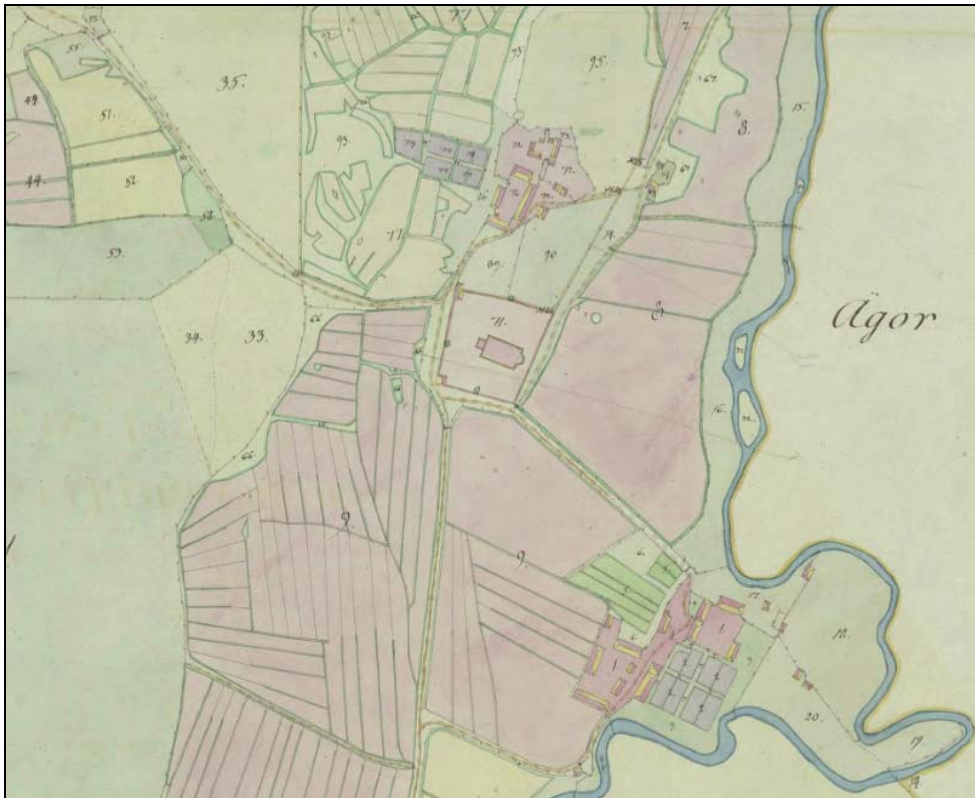
² Alström 2009.

³ Hammarskiöld 2004.

⁴ Hammarskiöld 2004.

Figur 2. Odensvi gamla, medeltida kyrka samt dess klockstapel, som de illustrerades i Olof Graus "Beskrifning öfver Wästmanland" från 1754.

Figur 3. Odensvi kyrka och kyrkogård på en avmätning över prästgården från år 1811 (T44-32:2). På bilden anas ytterligare två byggnader i kyrkogårdens sydvästra respektive nordvästra hörn.

Figur 4. Äldre vykort där de två höga skorstenar som kyrkan var försedd med åren 1893 – 1949/50 kan anas. Runt om kyrkan syns alla de grusgravar som kritiserades i samband med biskopsvisitationen 1943. De gav enligt protokollet ett livlöst och ödsligt intryck.⁵

Figur 5. Odensvi kyrka 1958. VLM arkiv FLY 17.

Figur 6. Utsikt från tornet i Odensvi kyrka. Foto: Helén Sjökvist.

Tidigare dokumenterade takarbeten på Odensvi kyrka

Vid uppförandet av den nya kyrkan i Odensvi 1777 – 79 spånslogs och rödfärgades långhustaket.⁶ Tornet var endast försett med en provisorisk huv i väntan på att man skulle få resurser att uppföra en tornspira. År 1807 blev tornet färdigställt med huv och lanternin med fyra fönster. Det hela kröntes med en kopparklädd glob. Även tornhuvens tak rödfärgades. Därefter finns uppgifter om tjärstrykning med rödtjära från år 1842-49 samt 1859 och 1869-70. Vid det senare tillfället använde man sig av asfalttjära.

År 1903 ersattes spåntäckningen med nuvarande falsade järnplåt. Denna lagades och målades åtminstone 1923, 1949 – 50, 1960, 1978, 1999. År 1978 byttes plåten i viss omfattning och nya fotplåtar och rännalar av svart, fabrikslackerad plåt sattes upp. De rännalar som inte bytts vid detta tillfälle byttes istället 1999. Då ersattes även hela plåttaket på den lilla trapputbyggnaden på tornets norra sida. Ersättande plåt var rostskyddslackerad i fabrik och målades med svart oljefärg (Isotrol, Engwall och

⁵ Hammarskiöld 2004.

⁶ Hammarskiöld 2004.

Claesson) efter läggning. Befintlig äldre plåt rostskyddsmålades (serablock super, Cickursby) och färdigmålades svart.

År 1953 tycks koppartäckningen på lanterninen ha bytts då detta år återfinns på en av kopparskivorna tillsammans med den instansade texten:

BIRATH & LARSSON

F. BIRATH

17.3.1953

M. CEDER

Figur 7: Inskription på lanterninens tak. Foto: Helén Sjökvist.

Takets status före omläggning

Långhustaket på Odensvi kyrka har en säteritaksform med ett förhöjt mittparti. Taket var före renoveringen täckt med enkelfalsade skivplåtar. Tornhuven var i likhet med långhusets och sidokapellets tak klätt med järnplåt medan lanterninens tak var klätt med kopparplåt. Även lanterninväggarna är till större delen klädda med plåt. Taket var före omläggningen i mycket dålig kondition och flera läckage var dokumenterade. I synnerhet på tornhuvens norra sida fanns falsar som var helt bortrostade.

Figur 8. Långhustaket före omläggning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 9. Band av sedan tidigare bytta plåtar på långhustakets norra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Tornbuvens norra sida med omfattande rostangrepp. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 11. Närbild på samma ställe som figur 10, fäsen är helt bortrostad. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 12. Rostangrepp på tornbuvens norra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Rostangrepp på tornbuven. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Äldre plåtar på tornbuven. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Sedan tidigare har vissa plåtar bytts ut på tornbuven. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16. Plåttaket på Mariakoret har en annan falsindelning, anpassad efter takfallens utformning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Toppen på Mariakapellets tak före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 18. Fotrännna på Mariakapellet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Rännnal mellan Mariakapellet och långhuset har i viss mån åtgärdats redan tidigare, troligen på grund av den uppenbara läckagerisken.

Figur 20. Södra takfallet. I bildens nedre vänstra del anas igensättningen efter en av skorstenarna.

Figur 21. Södra takfallet med lucka i italianen.

Genomförda arbeten 2010-2011

Lanterninen och takhuven

Lanterninens topp har fått en ny kopparinklädnad i anslutningen mellan korset och lanternintaket då plåten där var i dåligt skick samt hade en lutning inåt mot korset. Den nya inklädnaden gör att man får ett fall ut från korsstocken som bör minska risken för fortsatta rötskador.

Lanterninen var sedan tidigare till större delen plåtinklädd. Endast en horisontell bräda mellan takfot och övrigt väggparti var utan plåtinklädnad, liksom takfot och en mittellist. Mittellisten, som var i mycket dåligt skick, och det släta träpartiet mellan takfot och vägg plåtkläddes. Av antikvariska skäl ansågs däremot att det konformade partiet över fönstret, takfoten och fönsteromfattningen skulle behållas i trä, utan plåtinklädnad. En del av takfoten byttes mot nytt virke. Även de dekorativa staket som sitter under fönstren på lanterninens alla sidor var i mycket dåligt skick och byttes mot nytt virke. Samtidigt trä målades med linoljefärg. Allt nytt trä har en hyvlad yta.

Då plåtinklädnaden avlägsnades återfanns spår av en dekoration på lanterninens hörnkedjor, direkt under takfoten. De runda ovala märkena tycks vara av lim med vilket man möjligen fäst en trädekoration som kan ha utgjorts av någon form av guttae-droppar. Dessa skulle i så fall ha accentuerat hörnkedjorna ytterligare men avlägsnats av praktiska skäl vid plåtinklädnningen.

Figur 22. Lanterninens väggfält och hörnkedjor är plåtklädda sedan tidigare. Bräda över kilformat parti plåtkläddes 2010 men takfot, fönsteromfattning och konformad dekoration behålls i trä. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. Lanterninens östra sida med fönster och spjälverk under fönster. Hörnkedjorna är plåtklädda. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. Spjälverk under det östra fönstret är mycket rötskadat. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Takfot med glipa i lanterninens sydvästra hörn. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26. Plåten bortplockad från lanterninens norra sida. Omfattande rötskador i virket under fönstret. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 27. Plåten bortplockad från lanterninens norra sida. Omfattande rötskador i virket under fönstret. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Plåten bortplockad från lanterninens norra sida. Omfattande rötskador i virket under fönstret. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 29. Spår av färg på väggparti på lanterninens norra sida där plåten tagits bort. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Rundlarna på hörnkedjorna bör vara spår efter en äldre dekoration på lanterninen. De mörka partierna tycks utgöras av lim. Möjligen har det där suttit en träutsmyckning som ytterligare frambävt hörnkedjorna. Denna har troligen anlägnats då lanterninen kläddes in med plåt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 31. Takfotens övre lite konkava bräda var skadad och byttes. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Takfot efter restaurering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 33. Lanterninen efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34. Lanterninen efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 35. Gamla fönsterbågar till lanterninen vilka förvaras på tornvinden. Några enstaka bräder i det bakomvarande undertaket är utbytta i samband med takarbetet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Undertak på tornbuven sett från tornvinden efter renovering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Lanterninen inifrån efter renoveringen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. Korset med ny koppartäckning i anslutningen mellan kors och lanternintak. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 39. Lanterninen efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 40. Färdigställd lanternin. Foto: Helén Sjökvist.

Mariakapellet

Kapellets undertak är inte inspekterbart från vinden vilket gjorde att man inte på förhand kunde avgöra dess status. Vid rivningen av plåttaket visade det sig vara i relativt gott skick. I anslutningen mellan kapellets tak och långhustaket var undertaket i ett något sämre skick och en plyfaskiva lades som underlag för att stadga upp under plåten. En mindre del av undertaket är även bytt på norra sidan.

Figur 41. Rännadal mellan kapellet och långhustaket från väster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 42. Rännadal mellan långhustaket och kapellet från nordöst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 43. Takavvattning mellan Mariakoret och långhuset före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 44. Undertak på Mariakapellet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 45. Omtäckning av Mariakapellets tak med underlagspapp synlig i bildens högra del. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 46. Kapelletts tak efter färdigställd omtäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 47. Under vinkelrännan mellan långhuset och Mariakapellet ligger en plyfa för att stadga upp plåten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 48. Kapellet sett från nordväst efter färdigställandet. Foto: Helén Sjökvist.

Långhustaket och koret

Långhustaket har ett undertak av ramsågade bräder med fasade kanter. Virket var i relativt gott skick varför inga större åtgärder var nödvändiga. Ingen masonite lades som underlag på vare sig tornhuv, kapelltak eller långhustak. På norrsidan fanns skador på undertaket, bland annat i anslutning till vinkelrännorna mot Mariakapellet, vilka åtgärdades med nytt virke. På södra sidan var skadorna färre, men bland annat sista brädraden mot takfoten är utbytt.

En underlagspapp av kvalitén YAP 2200 lades under plåten. Den nya plåten som lades var färdiglackerad med en polyesterbaserad beläggning, och ommålningsbar. Befintliga falsar var enkelfalsade men vid omläggningen utfördes falsningen dubbelt. Indelningen och plåtstorlekarna har utförts lika befintligt. Dock är förskjutningen av tvärfalsarna något större än tidigare på grund av det dubbelfalsade utförandet. I huvudsak klipptes plåten i storleken 1000 x 670 mm före falsning.

På den vertikala vitmålade delen av taket, den så kallade italianen, finns idag två luckor. En av dessa finns på norra sidan och en på södra sidan. Luckorna har bevarats

men den vita plåten har bytts ut i likhet med övriga plåtdelar. Vid demonteringen av plåten upptäcktes vad som antas vara tidigare igensatta luckor.

I anslutning till tornet uppkom vissa putsskador under arbetet. Dessa lagades med kalkbruk E med fraktionen 0-3 mm av fabrikatet Finja.

På norra takfallet fanns före renoveringen en takstegen. Det antikvariska önskemålet var till en början att kunna återmontera stegen på taket. Då detta visade sig vara svår genomförbart utfördes en noggrann fotodokumentation och takstegen demonterades därefter. Den del av stegen som finns monterad på kyrkans vägg är bevarad.

Takavvattningen är utförd lika befintligt med ståldrännor med kulturkrok samt stuprör med trattar och skarpa vinklar.

Vid takomläggningen återfanns spår av rött pigment på vissa av brädorna i undertaket. Med stor sannolikhet kommer pigmentet från det tidigare rödtjärade spåntaket. De många spikhål som förekommer i undertaksbrädorna indikerar även de att undertaket inte byttes då den gamla spåntäckningen ersattes med järnplåt 1903. Eftersom inga uppgifter finns om någon omläggning av taket efter nybyggnationen 1777 – 79, är det sannolikt att undertaket är i originalutförande. Ett annat fynd som gjordes under arbetet var en plåt som på baksidan var signerad Åhman.

Figur 49. Påbörjad rivning av plåten på norra långhustaket. I bildens nedre högra del anas igensättningen efter den gamla skorstenen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 50. Norra takfallet direkt före påbörjad rivning av plåten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 51. Vid demonteringen av den vita plåten på den så kallade italianen anades tidigare igensatta luckor. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 52. Bevarad äldre lucka i italianen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Luckan bevarades medan omgivande plåt byttes. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 54. Tidigare fotränna med rämnkrokar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 55. Takstegens sträckning på det nedre takfallet.

Figur 56. Takstegens sträckning på det nedre takfallet med stegpinnarnas infästning. Foto: Helén Sjökvist.

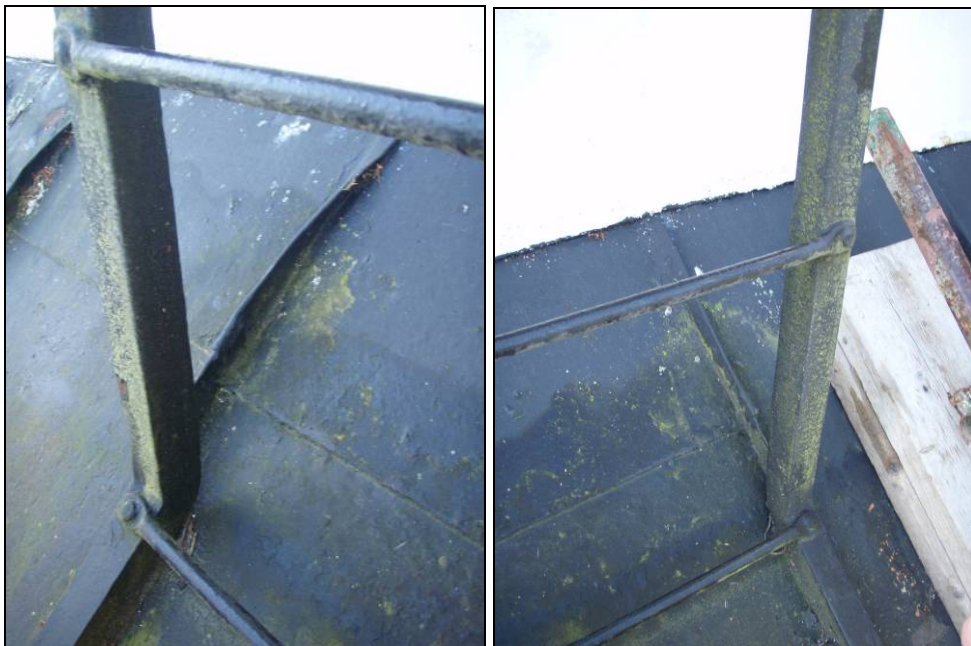
Figur 57. Takstegens infästning mot fasadstegen.

Figur 58. Takstegens infästning mot fasadstegen.

Figur 59. Infästningen mellan övre takfallets stega och den vertikala delen förbi italianen.

Figur 60. Infästningen mellan övre takfallets stega och den vertikala delen förbi italianen.

Figur 61. Böjning av stega från vertikalt parti förbi italianen och ned mot nedre takfallet.

Figur 62. Böjning av stega från vertikalt parti förbi italianen och ned mot nedre takfallet.

Figur 63. Takstegen på övre takfallet motnocken.

Figur 64. Takstegens böjning övernocken.

Figur 65. Putsskada i anslutningen mellan nedre takfallet och tornet på kyrkans norra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 66. Kyrkan sedd från nordväst efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 67. Södra takfallet inför rivning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 68. Fotrännan var utbytt sedan tidigare. Falsen över är sprucken och rostangripen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 69. Undertakspanel på södra takfallet. Övre brädan i bilden har tydliga spår efter ramsågning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 70. Takpanelen på södra takfallet var i relativt gott skick. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 71. Spår av rött pigment på takpanelens bräder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 72. Södra takfallet har mot väster en konkan form. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 73. Södra takfallets äldre anslutning mot tornväggen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 74. Omläggning av det nedre södra takfallet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 75. Södra takfallet efter omläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 76. Södra takfallet med lucka i italianen efter omläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 77. Korets takfall före omläggning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 78. Rostangripna plåtar och falsar på korets taktäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 79. Påbörjad rivning av korets plåt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 80. Påbörjad rivning av korets plåt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 81. Koret under pågående omtäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 82. Koret under pågående omtäckning med äldre plåt till vänster och nylagd plåt till höger.

Figur 83. Den gamla åskledaren på kortaket före demontering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 84. Åskledaren var monterad i underlaget med järnspjut genom plåten, vilket ledde till läckagerisk. Därför demonterades delarna och återmonterades ej. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 85. Nytt stuprör med tratt och skarpa vinklar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 86. Kortaket sett från söder efter omläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 87. Kortaket sett från norr efter omläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Antikvarisk diskussion

Arbetet har i stort sett följt de anvisningar som funnits i Länsstyrelsens beslut. En avvikelse från de ursprungliga planerna var demonteringen av takstegen. Denna visade sig vara nödvändig att kapa för att demontera och återmonteringen var problematisk. Därför beslöts att takstegen inte skulle återmonteras, trots det ursprungliga antikvariska önskemålet om bevarande. Demonteringen av den gamla åskledaren var nödvändig för att minska risken för läckage.

Referenser

Otryckta källor

Hammarskiöld, Rolf. 2004. Odensvi kyrka , kulturhistorisk karakterisering. Västerås stift.

Litteratur

Alström, Ulf. 2009. Odensvi kyrka. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2009:3. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård nr:</i>	10057
<i>Länsstyrelsen dnr:</i>	433-10088-08
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Odensvi prästgård 3:7
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanlands län
<i>Socken:</i>	Odensvi
<i>Kommun:</i>	Köping
<i>Beställare</i>	Köpings kyrkliga samfällighet
<i>Entreprenör:</i>	Andersson & Julle Västeråsvägen 50 731 98 Köping
<i>Projektledning:</i>	Byggkonsult KNSS AB Alf Kruse Box 54 731 22 Köping
<i>Antikvarisk kontroll:</i>	Stiftelsen Kulturmiljövård Helén Sjökvist Stora gatan 41 72212 Västerås

